

Artur Lipiński 

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Recenzja książki

Czyżewski Marek i in., red. (2017) *Polskie sprawy 1945–2015. Warsztaty analizy dyskursu*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie SEDNO

DOI: <http://dx.doi.org/10.18778/1733-8069.14.4.11>

Artur Lipiński, adiunkt na Wydziale Nauk Politycznych i Dziennikarstwa UAM w Poznaniu. Jego zainteresowania naukowe obejmują polski system partyjny, analizę dyskursu, zjawisko populistycznego komunikowania politycznego oraz socjologię pamięci zbiorowej. W latach 2014–2018 był członkiem grupy roboczej w ramach europejskiego programu COST Action IS1308 Individuals, Societies, Cultures And Health “Populist Political Communication in Europe: Comprehending the Challenge of Mediated Political Populism for Democracy”. Od 2018 r. jest członkiem projektu DEMOS „Democratic Efficacy and the Varieties of Populism in Europe” w ramach unijnego programu Horyzont 2020.

Adres kontaktowy:

Wydział Nauk Politycznych i Dziennikarstwa
Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu
ul. Umultowska 89a
61-614 Poznań
e-mail: artlip@amu.edu.pl

Książka *Polskie sprawy 1945–2015. Warsztaty analizy dyskursu* jest pokłosiem prac prowadzonych w ramach konsorcjum „Analiza Dyskursu” przez badaczy reprezentujących różne dziedziny nauk społecznych, których łączy zainteresowanie komunikowaniem publicznym. Już na wstępie odnotować trzeba, że wielość perspektyw oraz multidyscyplinarność są niewątpliwym atutem książki, pozwalającym na ukazanie kompleksowego charakteru komunikowania publicznego. Za szczególnie istotne uznaję również uwzględnienie szerokiej perspektywy czasowej, sięgającej roku 1945. Umożliwiło to prześledzenie ewolucji mechanizmów społecznego konstruowania znaczeń poszczególnych dat, obiektów czy też zjawisk, pociągając za sobą denaturalizację tychże znaczeń jako ważnego postulatu analizy dyskursu. Wielości przyjętych perspektyw metodologicznych (np. krytyczna analiza dyskursu, analiza korpusowa, analiza narracyjna, retoryczna krytyka gatunków)

odpowiada zróżnicowana baza empiryczna. Jak wskazują redaktorzy tomu za teksty istotne uznane zostały wszystkie teksty publiczne o różnej formie semiotycznej, które spełniały jedno z trzech kryteriów. Po pierwsze, kryterium konsensusu społecznego lub stanowiska elit symbolicznych. Po drugie, kryterium znaczenia dla określonych grup społecznych, a więc teksty istotne dla danego środowiska, opcji światopoglądowej, czy grupy społecznej. Po trzecie, kryterium typowości, które spełniają powtarzalne, rozpowszechnione, typowe teksty na dany temat, dające tym samym wgląd w kulturowe wzory komunikowania publicznego w Polsce.

Praca podzielona została na dwie części: „Sprawy społeczno-kulturowe” oraz „Sprawy polityczno-państwowe”. Analityczną część książki otwiera rozdział autorstwa A. Horolets oraz J. Bieleckiej-Prus, które, opierając się na krytycznej analizie dyskursu, śledzą mechanizmy wykluczenia oraz dyskryminacji wybranych grup społecznych tworzących polską migrację powojenną. Podstawą jest korpus 32 tekstów opublikowanych w latach 1947–2000 na łamach paryskiej „Kultury”. Wnikliwa analiza sposobów nazywania i określania ukazała wielość oraz trwałość dyskursywnych przejawów wykluczenia chłopów, robotników, drobnomieszczaństwa oraz kobiet, przy jednoczesnym podkreśleniu trwałości i nieprzekraczalności podziałów zarówno w społeczeństwie polskim, jak i na emigracji. Ciekawym pomysłem interpretacyjnym jest motyw wstydu jako przesłanki wykluczającego sposobu reprezentacji części grupy własnej. Autorki wskazują na obecny w tekstach mechanizm przyglądania się grupie własnej poprzez pryzmat społeczeństwa

przyjmującego i wykluczania z grupy tych właśnie, którzy przynoszą wstyd.

W kolejnym tekście M. Nowicka-Franczak i A. Raciniewska analizują dyskurs modowy przy użyciu narzędzi krytyki postkolonialnej. Korzystając z postfoucaultowskiej analizy dyskursu, analizują porządek dyskursu, regularności w zbiorach wypowiedzi oraz procedur, które służą jego kontroli. Moda jest w tej perspektywie traktowana jako mechanizm wytwarzania społecznych oraz kulturowych hierarchii i jako taka pozostaje narzędziem reprodukcji postkolonialnej zależności. Opierając się na szczegółowej analizie tytułów prasowych adresowanych do kobiet po 1945 roku, ukazują dualizm przemocy (symbolicznej) w okresie PRL reprodukowanej nie tylko przez reżim komunistyczny narzucający swoje konwencje pisania o zachodniej modzie (np. jako o niepraktycznej, obcej, czy niewygodnej), ale też wyobrażone, zachodnie kryteria oceny stylu. Odpowiadała temu dwuwektorowa mimikra nadawców dyskursu, z jednej strony afirmatywna względem komunistycznej zgrzebności i prostoty, z drugiej z trudem jedynie maskująca fascynację światem Zachodu. Po 1989 r. postkolonialny wymiar dyskursu artykułuje się z kolei w między innymi pedagogizacyjnych tendencjach, narracjach o niedojrzałości czy też orientalizacji Polski.

Analiza narracyjna jest narzędziem stosowanym przez P. Pawliszaka i M. Steciąg w rozdziale dotyczącym ekologicznej modernizacji w latach 1945–1990. Pojęcia takie jak fabuła, słowniki polityczne, metafory, mity oraz emblematy w połączeniu z kategorią dyslokacji służą śledzeniu zmian narracji na

temat środowiska naturalnego i jego relacji względem działań człowieka na łamach „Trybuny Ludu”, czołowego organu propagandowego okresu PRL. Jak zauważają autorzy, ewolucja dyskursu na temat ekologii da się opisać jako ciąg dyslokacji w warunkach zmian stanu środowiska, które nie były możliwe do uchwycenia w ramach istniejących kategorii czy systemów przekonań. Prometejski industrializm okresu powojennego, który postrzegał naturę jak róg obfitości i zakładał pozytywny wpływ komunizmu na środowisko, ustąpił w latach 70. administracyjnemu dyskursowi rozwiązywania problemów, gdzie przyroda zaczęła być traktowana systemowo i antropocentrycznie, poddana przepisom i zinstytucjonalizowana w ramach centralnej polityki ekologicznej. Upublicznienie problemów środowiskowych w latach 80. nie zmieniło technokratyczno-instrumentalnego sposobu myślenia o przyrodzie jako domenie, którą po prostu da się naprawić przy pomocy techniki. Jak piszą autorzy rozdziału wybuch reaktora jądrowego w Czarnobylu staje się kolejnym momentem dyslokacji, który ostatecznie pozbawił wiarygodności sposób myślenia promowany przez władze kraju.

Kolejny tekst, autorstwa K. Franczaka, to przykład zastosowania analizy ramowej do badania procesów instrumentalizacji kultury w dyskursach modernizacyjnych. Nowatorskim rozwiązaniem jest osadzenie tego narzędzia w szerszej, postfoucaultowskiej perspektywie problematyki. Ponownie, jak w przypadku poprzednich artykułów, ważne jest spojrzenie diachroniczne, które ukazuje zerwania w sposobach myślenia i postrzegania kultury od jej instrumentalizacji w okresie PRL, przez liberalne i konserwatywne warianty jej ujmowania po 1989 r.

W tym pierwszym przypadku kultura traktowana była jako narzędzie wspierania nowego porządku i problematyzowana za pośrednictwem ramy sprawiedliwości, dostępu oraz pedagogicznej. W przypadku modelu liberalnego szczególnie istotne było instrumentalizowanie kultury nie tylko dla celów demokracji, ale przede wszystkim gospodarki kapitalistycznej. Z kolei w dyskursie konserwatywnym rola kultury zredukowana została do trzech narzędzi problematyzacji: ramy polityczno-edukacyjnej, ramy dumy narodowej jako instrumentu budowania prestiżu na arenie międzynarodowej oraz ramy kultury jako narzędzia integracji Polaków.

W drugiej części książki znajdziemy teksty, które koncentrują się na dyskursach politycznych artykułowanych w węższym, niekiedy *stricte* instytucjonalno-państwowym kontekście. Taki charakter ma tekst K. Podemskiego, którego celem jest zrekonstruowanie kosmografii jako swoistej dyskursywnej mapy świata na podstawie 42 przemówień wygłoszonych przez ministrów spraw zagranicznych w latach 1945–2015. Ciekawy fragment analizy dotyczy ewolucji w zakresie kolejności odniesień do poszczególnych części świata w *expose* z kolejnych lat. Przemówienia premierów przed 1989 r. dobrze odzwierciedlają dwubiegunowy podział świata. Po 1989 r. obraz staje się bardziej zróżnicowany, znika figura wroga wewnętrznego i zmieniają się znaczenia oraz znaki wartości takich „znaczących innych” jak Rosja, USA, Niemcy, Europa czy też NATO.

Polityka zagraniczna jest też tematem kolejnego artykułu autorstwa Ł. Biel, K. Broś oraz A. Jopek-Bosiackiej. Problem konstruowania pozycji Polski

w świecie oraz kategoryzacji państw jako swoich, obcych oraz innych jest w tym przypadku analizowany na przykładzie uchwał sejmowych dotyczących polityki zagranicznej podejmowanych w latach 1950–2015. Wyniki analizy jakościowej (tekstologiczna analiza dyskursu, analiza metafor pojęciowych) oraz ilościowej (lingwistyka korpusowa) pozwoliły nie tylko na detaliczne ustalenie sposobów konstruowania tożsamości wskazanych podmiotów polityki zagranicznej, ale również na uchwycenie ilościowych aspektów zmiany świata konstruowanego w uchwałach. Obok wyraźnej zmiany wartości, dostrzeganej również przez K. Podemskiego, takich struktur jak Europa/UE czy NATO, charakterystyczne jest uproszczenie języka, a także wyraźny wzrost liczby uchwał o charakterze historyczno-rozliczeniowym.

Innym ważnym aktorem nie tylko społecznym, ale również politycznym jest Kościół katolicki. B. A. Polak oraz T. Polak śledzą niuanse konstruowania katolickiej tożsamości narodu polskiego w tekstach autorstwa przywódców Kościoła: kardynałów A. Hlonda, S. Wyszyńskiego i J. Glempa oraz arcybiskupa J. Michalika. Część bazy źródłowej stanowią również przemówienia Jana Pawła II wygłoszone w trakcie pielgrzymek duszpasterskich do Polski oraz teksty z „Tygodnika Powszechnego”. Autorzy ukazują niezmiennosc wyobrażenia o katolickiej, konserwatywnej tożsamości narodu polskiego, a także trwałość napięcia pomiędzy przekonaniem o wybraństwie a silnymi resentymentami i poczuciem zagrożenia płynącego ze świata pozakościelnego. Jak twierdzą, to napięcie jest ponadto silnym regulatorem w stosunkach Kościoła z otoczeniem.

Ostatni blok tekstów porusza problematykę związaną z upamiętnianiem, obchodami rocznicowymi społecznie ważnych wydarzeń oraz obchodami świąt narodowych (Święta Pracy, Święta Niepodległości 11 listopada, obchodów rocznicy wybuchu II wojny światowej) orientując się, podobnie jak wyżej omówione artykuły, na analizę zmian znaczeń poszczególnych wydarzeń. P. Greń oraz M. Otrócki zrekonstruowali procesy budowania pamięci o byłym obozie zagłady w Oświęcimiu. Opierając się na 200 artykułach prasowych z lat 1945–2000 ukazujących się w związku z obchodami wyzwolenia obozu autorzy usiłowali prześledzić podstawowe kategorie mówienia o obozie, a więc kwestię liczby oraz narodowości ofiar czy identyfikację sprawców oraz wyzwolicieli. Zawartość treściowa elementów dotyczących podmiotów społecznych oraz sprawstwa kondensują w sobie wszystkie problemy związane z budowaniem paradygmatu niewinnej Polski, martyrologii Polaków czy rywalizacji na cierpienie. Elementy te miały szczególne polityczne znaczenie przed 1989 r. ze względu na próby nacjonalistycznej legitymizacji władzy PRL. Po 1989 r. autorzy dostrzegają trzy zmiany. Po pierwsze, krytyczną reinterpretację okoliczności wyzwolenia obozu przez Armię Czerwoną i położenie nacisku na ofiarę, a nie antywojenny charakter obchodów. Po drugie, korektę liczby niepolskich ofiar i dowartościowanie cierpienia narodu żydowskiego. Tendencji tej towarzyszyło przesunięcie identyfikacji sprawców z narodowościowej na polityczno-ideologiczną (np. hitlerowcy, naziści). Po trzecie, uruchomienie debaty publicznej na temat samych form oraz treści upamiętniania w ramach obchodów rocznicowych.

A. Kampka, rekonstruuując sposoby reprezentacji oraz interpretacji święta pracy, wyszła poza poziom *stricte* tekstualny, wykorzystując analizę multimodalną do badania Polskiej Kroniki Filmowej z lat 1945–1952 oraz Dziennika Telewizyjnego z 1989 r. Autorka śledzi nie tylko to, co się mówiło przy okazji każdego z materiałów audiowizualnych, ale też kto to mówił, jak skomponowany był obraz, kto się pojawiał, w jakiej liczbie, gdzie i w jakiej roli. Jak wykazuje, w pierwszych latach PRL reprezentacja Święta Pracy opierała się na budowaniu mobilizacji społecznej poprzez obrazy korzystające z toposu „płynących tłumów”, czy przedstawiania braterstwa i zjednoczenia wielu grup społecznych. Tekst, któremu podporządkowany był obraz oraz dźwięk budować miał wrażenie przełomowości momentu historycznego, a także masowości i entuzjazmu społecznego zaangażowania. Inny charakter miała reprezentacja z 1989 r., już po obradach Okrągłego Stołu, gdzie masową mobilizację wczesnych lat PRL zastąpiono ekspozycją stateczności i rozważli przywódców, zwłaszcza W. Jaruzelskiego, której rewersem była nieodpowiedzialność tłumów popierających „Solidarność”.

W kolejnym artykule z kolei prasa okresu PRL („Trybuna Ludu”) posłużyła do analizy obchodów rocznicy wybuchu II wojny światowej. M. Poprawa, analizując materiały publikowane przy okazji kolejnych okrągłych rocznic aż do 1989 r., ukazuje mechanizmy gry ideologicznej, strategię unieważniania pewnych treści (np. napaści Związku Radzieckiego 17 września, Katynia, roli Armii Krajowej itd.) oraz eksponowania innych, wygodnych dla władzy, włącza również do analizy przekazy wizualne. Detaliczna analiza pokazuje, w jaki spo-

sób metaforyzowana była wojna, jak używano jej dla deprecjacji polityki zagranicznej sprzed 1939 r., jakiego rodzaju hasła i toposy uruchamiano. Jak pisze, obraz wojny służył nie tylko budowaniu poczucia zagrożenia, ale też przedstawiania i legitymizacji władzy ludowej jako konsekwencji zbiorowej ofiary.

Na analizie prasy opiera się także badanie reprezentacji Święta Niepodległości. A. Budzyńska-Dacza korzysta z tekstów publikowanych na łamach „Rzeczpospolitej” oraz „Gazety Wyborczej” z lat 1989–2014. Ciekawą decyzją jest koncentracja na wyborach dotyczących gatunków prasowych oraz elementach strukturalnych (tytuły) i wizualnych (fotografia prasowa). Autorka w oparciu o analizę porównawczą pokazuje, jak odmienne wybory gatunkowe obydwu tytułów mogły kierować sposobami odbioru tych wydarzeń. Na przykład większa liczba komentarzy w „Gazecie Wyborczej”, przy braku takowych w „Rzeczpospolitej” rodzić musi konsekwencje na obszarze komunikacji. Z analizy wynika ponadto odmienne postrzeganie przez obydwie tytuły statusu Święta Niepodległości oraz środowisk zaangażowanych w jego obchody.

Polskie sprawy 1945–2015. Warsztaty analizy dyskursu to bez wątpienia ważny głos środowiska zajmującego się różnymi aspektami badania dyskursu publicznego. Kolejne pokolenia badaczy dyskursu i studentów nauk społecznych będą wielokrotnie wertowały poszczególne rozdziały, a nieunikniona nieobecność wielu wątków będzie impulsem do kolejnych badań. Świetnym pomysłem było również wykorzystanie ekspertyz historycznych czy politologicznych, które dostarczyły informacji kontekstu-

alizujących analizy tytułowych „spraw”. Na koniec zadać wypada kilka pytań i podnieść kilka wątpliwości. Wielość wątków oraz pluralizm perspektyw badawczych, choć ważne same w sobie, nie uchylają bowiem pytań o szersze znaczenie podjętego wspólnie przedsięwzięcia. O czym na bardziej generalnym poziomie czytelnik dowiaduje się z tych tekstów, nie tylko na temat metod i ich ograniczeń, ale też dynamiki polskiego dyskursu publicznego? Dlaczego wszystkie te wątki mają znaczenie i czy budują jakiś bardziej generalny obraz specyfiki polskiego komunikowania publicznego? Jak można je odnieść do istniejących już badań nad dyskursem publicznym w ogóle, czy też już istniejących analiz przypadku Polski? Czy rozwijają, bądź weryfikują istniejący już stan wiedzy na temat dyskursu publicznego? Mam tutaj zwłaszcza na myśli badania i koncepcje rozwijane jeszcze w latach 90. przez

szkołę łódzką, łącznie z ideą rytualnego chaosu. Wprawdzie pojawiają się odniesienia do koncepcji SEPów (np. w rozdziale autorstwa M. Poprawy), dość jednak epizodycznie i bez istotniejszych konsekwencji dla konstrukcji poszczególnych studiów. Zadając powyższe pytania i zgłaszając wątpliwości, myślę o potencjalnym, ostatnim rozdziale tej książki, który mógłby być dobrym miejscem do tego typu podsumowań i generalizacji. Finalizując, dodać jeszcze należy, że recenzowana książka powinna być czytana równolegle z tomem *Analiza dyskursu publicznego. Przegląd metod i perspektyw badawczych* pod red. M. Czyżewskiego, M. Otrockiego, T. Piękoty oraz J. Stachowiaka. Czytelnik bardziej zainteresowany teorią i detalami metodologii i analizy dyskursu znajdzie tam rozwinięcie wielu wątków siłą rzeczy markowanych jedynie w recenzowanej pracy.

Cytowanie

Lipiński Artur (2018) *Recenzja książki: Czyżewski Marek i in., red. (2017) „Polskie sprawy 1945–2015. Warsztaty analizy dyskursu”*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie SEDNO. „Przegląd Socjologii Jakościowej”, t. 14, nr 4, s. 220–225 [dostęp dzień, miesiąc, rok].
Dostępny w Internecie: <www.przegladsocjologiijakosciowej.org>. DOI: <http://dx.doi.org/10.18778/1733-8069.14.4.11>.